

חיים עם המגוון - מחקר ויישום בעבודה עם נבדי שמיעה וחירשים

עורכות: טובה מוסט ורחל גלי צינמון

ספר לכבודו של פרופ' אמציה ויזל

מכון
מופ"ת

בית ספר למחקר ולפיתוח תכניות
בהכשרת עובדי חינוך והוראה במכללות (ע"ר)

Living with Diversity - Research and Practices for the Deaf and Hard of Hearing

Editors: Tova Most, Rachel Gali Cinamon

עורכות: טובה מוסט, רחל גלי צינמון

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורכת ראשית: תמי ישראלי

עורכות אקדמיות: יהודית ברק, יהודית שטיימן

עורכת לשון ותוכן: תמי בורשטיין

עורכת לשון ותוכן אחראית: אדוה חן

על העטיפה: יצירת אומנות של פרופ' אמציה ויזל

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: מאיה זמר סמבול

חברי הוועדה האקדמית של הוצאת הספרים:

פרימה אלבז-לוביש, אילנה אלקד-להמן, חנוך בן-פזי, יעל דר, יורם הרפז,

נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, יעל פישר, שי פרוגל

מסת"ב: 978-965-530-222-6

© כל הזכויות לתמונות וליצירות שמורות ליוצרים

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשפ"ג/2023

טל': 03-6901428 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: הניצחון בע"מ

תוכן עניינים

הקדמה 5

שער ראשון: התפתחות תקשורת ושפה

1. התפתחות תקשורת וכישורי שמיעה מוקדמים בפעוטות כבדי שמיעה
וחירשים בשער הכניסה לשלב החד-מילי | דרורית בן יצחק 15
2. מאפייני התשומה הלשונית המופנית לפעוטות עם מוגבלות שמיעתית |
לימור עדי-בן סעיד וטלי גרינשטיין 50
3. הקשר בין תפיסת דיבור ליכולות שפה אצל ילדים כבדי שמיעה
וחירשים דוברי ערבית-פלסטינית בגיל בית הספר | היבא דאוד
ורמה נובוגרודסקי 83
4. מדיניות חינוכית-לשונית מבוססת מחקר: על חשיבותו של קלט
בשפת הסימנים אצל ילדים חירשים / לילך פאר, דורון לוי,
נטע חלוץ ונעמה פרידמן 106

שער שני: שיקום וטיפול

5. האתגר: השתלה שבלולית במבוגרים עם חירשות מוקדמת | נעמה צח 153
6. תרומתו של שתל השבלול לאיכות החיים של המושתלים: התייחסות
רב-ממדית | רינת מיכאל ויוסי אטיאס 170
7. עמדות מורות כלפי השתלבותם של תלמידים כבדי שמיעה
וחירשים במערכת החינוך הכללית - גליה טלר-אזולאי וסופי שאולי 199
8. סוגיות נפשיות-גופניות בתהליכי שיקום השמיעה והדיבור
אצל ילדים חירשים וכבדי שמיעה | יעל הלוי ואדוה איכנגרין 231
9. סימני דרך בטיפול נפשי עם אנשים חירשים וכבדי שמיעה |
יעל דורון גוטרמן ומאיה זאבי ברקאי 264

שער שלישי: זהות ותרבות

10. שפת הסימנים ותרבות החירשים ביצירה של תיאטרון אָבִיסו |
ונדי סנדלר, עתי ציטרון, ננה בר וגל בלזיצמן 297
11. פוליטיקה בסימנים: יצירה חירשת כפעולה פוליטית | אפרת חן 325
12. "להיות עם שיער אסוף כדי שידעו": זהות ותודעה של נשים חירשות
וכבדות שמיעה | אירית דלומי 358
13. תקשורת כמפגש בין הטכנולוגיה לחברה: בחינה ביקורתית של שימושי
סמארטפון בקרב חירשים וכבדי שמיעה בישראל | נעמי ביטמן 377
- על העורכות 403
- על הכותבים 405

הקדמה

המחקר על כבדי שמיעה וחירשים ויישומו בהתערבויות רפואיות, חינוכיות וחברתיות ניצבים בחזית הדיון המדעי בתחום המוגבלויות. בניגוד לתפיסות חברתיות באשר למוגבלויות אחרות, שרק בשנים האחרונות החלו להתבסס ולאטגר את השיח הרפואי המסורתי בשאלה מהו "בריא" ומהו "חולה" ו"לקוי" - בקרב כבדי שמיעה וחירשים החלה התפיסה התרבותית של חירשות להתגבש כבר לפני יותר ממאתיים שנה, עם התפתחות ההכרה בתרבותם ובשפת הסימנים. הטענה החברתית, החדשה יחסית, בדבר ההקשר החברתי והפוליטי המגדיר לקויות, נשמעת זה זמן רב בקרב קהילת החירשים - שלהם שפה ייחודית, תרבות וחיי קהילה עשירים. החדשנות במחקר על כבדי שמיעה וחירשים וביישומו מתבטאת גם בתחום השימוש בטכנולוגיה רפואית מתפתחת, למשל בעזרים סנסוריים כמו השתל השבלולי (קוכליארי).

המחקר על חירשים וכבדי שמיעה בישראל מתאפיין בשיתוף פעולה ובדיאלוג פורה בין דיסציפלינות שונות. חוקרות וחוקרים ממגוון תחומים משכילים לעבוד יחד ולבחון באותו מחקר סוגיות הנוגעות לאוכלוסיית החירשים וכבדי השמיעה במגוון היבטים - חינוכיים, תרבותיים, מגדריים, משפחתיים ורפואיים. שיתוף פעולה זה מחייב פתיחות וגמישות רעיונית ומחקרית ומקדם ראייה הוליסטית עמוקה ורחבה המיטיבה עם אוכלוסיית כבדי השמיעה והחירשים.

בספר זה מתוארים מחקרים עדכניים, שנערכו בקרב אוכלוסיית החירשים וכבדי השמיעה בישראל בפרספקטיבה התפתחותית, רב-תחומית ורב-תרבותית. הקפדנו לכלול בו מחקרים המציגים גישות שונות ומאפשרים לקוראים להעמיק בכל אחת מהן ובמכלול כולו. המגוון מאפיין גם את כותבי וכותבות הפרקים, אנשי מחקר ושדה מדיסציפלינות שונות (קלינאות תקשורת, יעוץ חינוכי, פסיכולוגיה, סוציולוגיה, תרבות, תיאטרון ובלשנות) וממגזרים תרבותיים שונים בישראל, חלקם בעלי שמיעה תקינה ואחרים בעלי מוגבלות שמיעתית.

השער הראשון עוסק בהתפתחות התקשורת והשפה, מאבני היסוד בהתפתחות האנושית. ההיבט השפתי-תקשורתי הוא נדבך מרכזי בחקר אוכלוסיית כבדי השמיעה והחירשים. בשער זה ארבעה פרקים, שלושה עוסקים

בהתפתחות השפה המדוברת בקרב פעוטות וילדים ממגזרים תרבותיים שונים בחברה הישראלית.

דרורית בן יצחק, קלינאית תקשורת, עוקבת אחר התפתחות היכולת הפרגמטית, כישורי השמיעה ואוצר המילים של פעוטות חירשים שאותרו מוקדם והשתתפו בתוכניות התערבות. מעבודתה עולה כי לפעוטות כבדי שמיעה וחירשים דפוסים תקשורתיים מוקדמים דומים לאלה של עמיתים שומעים, אם כי בשכיחות פחותה. החוקרת מצאה קשרים מובהקים בין התפתחות של התנהגויות תקשורתיות, תפקוד שמיעתי והפקת מילים. קשרים אלה מעידים על החשיבות שבטיפוח ממוקד בכל אחד מהממדים בנפרד, וגם במשולב. המחקר מדגיש עד כמה חשוב לעודד למידה שמיעתית בתוך הקשרים תקשורתיים משמעותיים בסביבה הטבעית של הילד, באופן שפעוטות כבדי שמיעה וחירשים יוכלו להסתמך יותר על כישורי השמיעה שלהם באינטראקציות חברתיות ולצורך רכישת שפה.

לימור עדי-בן סעיד וטלי גרינשטיין דנות במאפייני התשומה הלשונית הדבורה של אימהות לפעוטות דוברי עברית הנעזרים בשתל שבלול, לעומת פעוטות ששמיעתם תקינה והותאמו למושגים על פי גילם הכרונולוגי או ניסיונם השמיעתי. הן מראות כי למרות הדמיון בין שתי קבוצות אלה במשך החשיפה לגירוי שמיעתי, הן נבדלות זו מזו באופי הדיבור של האימהות לילדיהן. החוקרות מניחות כי שפה של אימהות מושפעת גם מהיכולת השפתית של ילדן, ולכן אימהות לילדים עם מוגבלות שמיעתית נוקטות בדיבור אליהם שפה הוראתית ומכוונת יותר. החוקרות מבהירות כי תהליך רכישה מיטבי של כישורים שמיעתיים ושפתיים יתרחש בעיקר מתוך התנסות של הילד במצבים טבעיים בסביבות היום-יום. לנוכח ההבנה כי ההורים הם חלק בלתי נפרד מסביבתו הטבעית של הילד, יש חשיבות רבה בבניית השותפות עימם ובהפיכתם למובילי הטיפוח השפתי והעשייה הטיפולית בגישה הטבעית.

היבא דאוד ורמה נובוגרודסקי מציגות מחקר שערכו בקרב ילדים כבדי שמיעה וחירשים דוברי ערבית פלסטינית, הגדלים בסביבה של דיגלוסיה לשונית. הפרק מוסיף על המידע המועט המצוי בידינו בדבר הקשר בין יכולת תפיסת הדיבור ובין התפתחות השפה הדבורה בקרב אוכלוסייה זו, ומראה שיכולת תפיסת הדיבור מנבאת את יכולות השפה יותר מכפי שעושה זאת משתנה הגיל. ממצא חדשני זה מעניין במיוחד לנוכח ייחודיות תהליך רכישת השפה הערבית, הכולל לימוד של שתי שפות, השפה המדוברת והשפה הפורמלית (שהיא שפת ההוראה והשפה הכתובה). בשל החסך השמיעתי ילדים ערבים כבדי שמיעה וחירשים הלומדים

את השפה הפורמלית הכתובה אינם יכולים להסתמך על השפה הדבורה כמו חבריהם ללא הלקות, ולכן מתקשים בתהליך זה עוד יותר. **לילך פאר, דורון לוי, נטע חלוץ ונעמה פרידמן** בוחנים את חשיבותה של הנגישות לקלט השפתי בקרב ילדים כבדי שמיעה וחירשים בגיל הקריטי להתפתחות השפה. מוקד הדיון בפרק זה שונה מזה שבשלושת הפרקים הקודמים, שכן הוא עוסק בילדים חירשים שהם בנים ובנות להורים חירשים ובוחן את תפקודם בשפת הסימנים. לטענת הכותבים, יש לחשוף ילדים כבדי שמיעה וחירשים לשפה טבעית נגישה בטרם מלאה להם שנה, אם בשפת הסימנים אם בשפה הדבורה, כדי לבסס כישורים לשוניים ברמת שפת אם, אשר יהוו בסיס לפיתוח האוריינות בשלבים מאוחרים יותר. מידע זה חשוב במיוחד עבור הורים שומעים לילדים חירשים הודות להדגשתו את הצורך לחשוף את הילדים לשפה טבעית, מלאה ונגישה כלשהי בשנת חייהם הראשונה.

השער השני, ובו חמישה פרקים, עוסק בשיקום ובטיפול. שיקום וטיפול בקרב אוכלוסיות החירשים וכבדי השמיעה מתמקדים בדרך כלל בהיבטים שפתיים ותקשורתיים. שער זה מציג גישה רחבה יותר ונותן ביטוי לתחומים נוספים שיש לתת עליהם את הדעת בתהליכי השיקום, ובהם איכות חיים, היבטים רגשיים ושילוב חברתי. שני הפרקים הראשונים עוסקים בשיקום מבוגרים באמצעות שתל ומתמקדים במושג איכות חיים, הנמצא בקדמת הדיון בהקשר של שיקום ובריאות. **נעמה צח** נדרשת לאתגר ההשתלה השבלולית במבוגרים עם חירשות מוקדמת. היא סוקרת מחקרים שנערכו במרוצת השנים במושגים מבוטלים, ומצביעה על כך שהערכת התועלת מן השתל במונחים שמיעתיים בלבד אינה מהווה אינדיקציה לשביעות הרצון מן השתל בקרב אוכלוסייה זו. היא מדגישה את הצורך בגישה רחבה יותר להערכת תועלת השתל בקרב מבוגרים, הכוללת בחינה של מדדי איכות חיים והיבטים סובייקטיביים נוספים הקשורים להנגשת עולם הצלילים ולהתנהלות בסיטואציות תקשורתיות וחברתיות שונות.

רינת מיכאל ויוסי אטיאס מיישמים המלצות אלה ומציעים התייחסות רב-ממדית לבחינת תרומת השתל לאיכות החיים של המושתלים. החוקרים מציגים מחקר שבחן איכות חיים בקרב מושתלים ומצביע על כך ששיקום באמצעות שתל הנעשה מוקדם, או קרוב למועד ההתחרשות, ומשלב תוכניות העוסקות בהעצמה אישית חברתית וכלכלית, עשוי לתרום רבות לשיפור חייהם של המושתלים ולקבלתם את השתל.

גליה טלר-אזולאי וסופי שאולי מתארות דרכי הכלה והשתלבות חברתית של תלמידים כבדי שמיעה וחירשים בארץ מנקודת המבט של מורותיהם במסגרות השילוב השונות. מניתוח הראיונות עולה שהמורות רואות עצמן כמי שמתווכות בין התלמיד לסביבתו, כשלנגד עיניהן עומדת השתלבותו החברתית. המורות הדגישו היבטים ייחודיים של שילוב בהתאם למסגרת החינוכית: מורות בהשתלבות הקבוצתית הציגו עצמן כמתווכות בגזרה הרחבה של חברת השומעים, ואילו המורות בהשתלבות הפרטנית ראו צורך בתיווך בגבולות בית הספר בלבד. נראה כי דרכי הכלה וההשתלבות השונות מעצבות תפיסות מקצועיות שונות, המדגישות נקודות כוח ייחודיות בעבודה עם תלמידים כבדי שמיעה וחירשים.

יעל הלוי ואדוה איכנגרין עוסקות גם הן בקושי שבשיקום שמיעתי בלבד ונדרשות לסוגיות נפשיות הכרוכות בו. הן מביאות דוגמאות מהפרקטיקה הקלינית לטיפול נפשי בילדים המשוקמים באמצעות מכשירי שמיעה ושתלים, ודנות בהשפעת תהליכי השיקום על התפתחותם הנפשית. תיאורי המקרה מדגימים קשת של חוויות רגשיות וגופניות שילדים אלה והוריהם עשויים לחוות במסגרת התהליך השיקומי, ונוגעות בסוגיות התפתחותיות כגון השתכנות הגוף בחוויית העצמי (פרסונליזציה), ביטוי עצמי אותנטי וגיבוש זהות עצמית נפרדת. הכותבות מדגישות את הצורך במתן מקום לחוויות הסובייקטיביות המשתנות של הילדים ושל הוריהם, ואת החשיבות שבהבנת הדינמיקה המשפחתית.

גם **יעל דורון גוטרמן ומאיה זאבי ברקאי** עוסקות בהיבטים נפשיים של אנשים חירשים וכבדי שמיעה. בכל טיפול רגשי יש צורך בידע מקצועי נרחב ועדכני באשר לקשיים שמתאר המטופל ולגישות טיפוליות רלוונטיות. בטיפול באנשים כבדי שמיעה וחירשים נדרשת הכשרה נוספת, הכוללת היכרות עם מאפיינים שפתיים, תרבותיים, חברתיים והתפתחותיים הרלוונטיים לאוכלוסייה זו ולהטרוגניות שבה. ללא הכשרה זו עלול להתעורר קושי באבחון ובטיפול. הכותבות סוקרות משתנים חשובים בעבודה עם מטופלים המתקשרים בשפה מדוברת ובשפת הסימנים, ומבקשות לסייע בכך לאנשי טיפול המבקשים להעניק שירותים מונגשים ומותאמים לאוכלוסיית כבדי השמיעה והחירשים.

השער השלישי עוסק בזהות ובתרבות. הוא נותן במה לחירשים וכבדי שמיעה ומאפשר להם לספר את סיפורם ולנכסו מחדש כחוקרים וכמשתתפים במחקר. ארבעת הפרקים בשער זה מציגים תמונה מרובדת ומרתקת של קהילת החירשים וכבדי השמיעה הן בהיבט הסוציולוגי והסוציו-לשוני הן בהיבט של לימודי

התרבות והאומנות. הפרקים משקפים את התמודדותה של קהילת החירשים, קהילת מייעוץ בעלת שפה ותרבות משלה, עם מבט של חברת הרוב השומעת. **ונדי סנלר, עתי ציטרון, ננה בר וגל בלצימן** מתמקדים בתיאטרון בשפת הסימנים ובתרבות החירשים ביצירה של תיאטרון איביסו. כותבי הפרק - בלשנית, איש תיאטרון, סוציולוגית ואשת אומנות וחברה - מציגים היבטים שונים של העבודה במעבדת התיאטרון וחוויות אישיות. תיאטרון איביסו מציב את שפת הסימנים במרכז, ללא ליווי או תרגום, כדי להעניק חוויה חושית מורכבת הן לקהל הצופים השומע הן לקהל הצופים החירש.

אפרת חן מתארת היבט נוסף של החירשות כתרבות ומתמקדת באקט הפוליטי. היא מביאה את דבריהם של חירשים צעירים המשתתפים בעשייה אומנותית ופוליטית, ומנתחת את האופנים שבהם משפיעה השמיעתנות על חברי הקהילה. עוד היא דנה בדרכים שהקהילה נוקטת כדי לסגור על עצמה, להשמיע את קולה וליצור מודלים חדשים לחיקוי באמצעות הפרדיגמה של לימודי תרבות ולימודי חירשות. הקריאה בפרק מאפשרת להתוודע להתנגדות של חברים בקהילת החירשים לתפיסות האיביסיות (התנהגות מפלה ואומץ של דעות קדומות נגד אנשים בלי מוגבלויות) והשמיעתניות, ולניסיון לצאת נגד ביטויים כמו "עולם הדממה" ו"חירשים-אילמים".

אירית דלומי עוסקת בזהות של נשים כבודות שמיעה וחירשות סביב סוגיית הנישואין - "עם מי את רוצה להתחתן כשתהיי גדולה?" באמצעות ראיונות עומק היא מנסה להבין את חייהן של נשים חירשות וכבודות שמיעה בעולם העבודה והחינוך, ומתארת את ציר זהותן המרובדת ומהלך חייהן בין עולם השומעים וקהילת החירשים. תהליכי גילוי הזהות החירשית מאופיינים במעבריות (טרנספורמטיביות) ובתנועה בין העולמות. הנשים אף רואות עצמן שגרירות ונציגות של החירשים בתוך עולם השומעים. "להיות עם שיער אסוף כדי שידעו", כך תיארה אחת המשתתפות את השינוי שעברה, מהסתרה של הלכות ושל מכשירי השמיעה ועד קבלה והנכחה.

נעמי ביטמן עוסקת בתקשורת כמפגש בין טכנולוגיה וחברה ומתארת את תופעת השימוש בטלפון חכם (סמארטפון) בקרב חירשים וכבדי שמיעה בישראל. ביטמן מציגה פרספקטיבה ביקורתית ייחודית באשר לאופנים שבהם טכנולוגיות תקשורת עשויות לשקף מסרים בעייתיים על תקשורת עם העולם, בעיקר בקרב אנשים המתקשרים באופן שונה. בכך מאתגר פרק זה תפיסות רווחות בחברה המטילות את האחרייות להנגשה ולשילוב של חירשים וכבדי שמיעה בישראל על

מדיום התקשורת ולא על החברה עצמה. ד"ר נעמי ביטמן נפטרה בדצמבר 2022, זמן קצר לפני צאת הספר.

הספר מיועד לחוקרים בשלבי ההתפתחות השונים, למטפלים, למורים ולהורים, וכמובן לאנשים עם חירשות וכבדות בשמיעה ולאנשים ששמיעתם תקינה. הוא מציג מגוון גישות במחקר, מודלים תאורטיים מנחים, ממצאי מחקר עדכניים, וכן את השיח המחקרי והתרבותי והעשייה בשדה הטיפולי והחינוכי. פרקי הספר טומנים בחובם מסר מכיל, רב-תחומי, המעניק מקום של כבוד לאנשים כבדי שמיעה וחירשים, ומכיר בתרומת הדיסציפלינות השונות לתובנות המתפתחות באשר להטרוגניות של אוכלוסיית כבדי השמיעה והחירשים. הספר מדגיש את הצורך בהמשך קיומו של דיאלוג פורה בין הגישות השונות בתחום מוגבלות השמיעה.

תודות

תודה לצוות הוצאת ספרים של מכון מופ"ת, שאפשר את הוצאתו לאור של הספר: לראש ההוצאה לאור לשעבר ד"ר דודו רוטמן; לראשת ההוצאה המכהנת ד"ר תמי ישראלי; לעורכות האקדמיות ד"ר יהודית ברק וד"ר יהודית שטיימן; לעורכות הלשון והתוכן תמי בורשטיין ואדוה קמחי חן; לעורכת הגרפית ומעצבת העטיפה מאיה זמר סמבול. יבואו כולם על הברכה.

ספר זה נערך לכבודו של חברנו ועמיתנו פרופ' אמציה ויזל ז"ל, שהיה ממובילי חקר העמדות כלפי חירשים וכבדי שמיעה. גישתו ההומניסטית הליברלית והמכבדת, האישית והמחקרית, לצד ראייתו האינטלקטואלית הבוחנת והביקורתית ופתיחותו במגוון הסוגיות בתחום, הן נר לרגליהם של תלמידים וחוקרים רבים. פרופ' ויזל קידם את גישת החירות

כתרבות, וספר זה, המכבד שונות רב-תרבותית, תפיסות תאורטיות מגוונות ושיטות מחקר המושתתות על דיסציפלינות שונות, הוא במידה רבה ביטוי למורשת המחקרית שהשאיר אחריו.

אמציה היה אומן מוכשר - פסל בעץ, באבן ובברזל. עבודותיו מוצגות בגן הפסלים הפתוח ליד קיבוץ ניר עוז, וגם בבתי חבריו - המתגעגעים אליו כל כך. תודה לך, חבר יקר, על שלימדת אותנו לחקור בגישה רב-תרבותית, הומניסטית, מכבדת ומכילה. אתה חסר לנו מאוד.

טובה מוסט ורחל גלי צינמון